

речей. Населення брало активну участь у партизанській війні і цим допомагало регулярним російським військам. Праця селян, ремісників всієї країни сприяла тому, що в період війни російська армія не відчувала нестачі продовольства фуражу, необхідних речей і боєприпасів. На мою думку, український народ є безпосереднім учасником Вітчизняної війни 1812 р.

1. Ахлестьшев Д.П. Двенадцатый год: ист. док. Собств. канцелярии главнокомандующего 3-й Зап. Армией ген.-от-кавалерии А.П.Тормасова. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1912.
2. Аглаимов С.П. Отечественная война 1812 года: Ист. материалы лейб-гвардии Семеновского полка. – Полтава, 1912.
3. Васенко А.П. Двенадцатый год. Очерк истории отечественной войны. – СПб.: Изд. Башмакова и К., 1912.
4. Павловский И.Ф. Малороссийское козачье ополчение в 1812 году по архивным данным. – К., 1906.
5. Епанчин Н. Очерк событий 1812 года в пределах Киевского военного округа. – К., 1911.
6. Борщак І. Наполеон і Україна. З невідомих документів і тогочасними ілюстраціями / Передмова Едварда Дріо. – Львів: Б-ка „Діло”, 1937.
7. Муравін Ф. Багратіон. – К.: Військове вид-во народного комісаріату оборони, 1945.
8. 1812 год. Воспоминание воинов русской армии. Из собр. отд. письм. источников гос. ист. Музей. – М.: Мысль, 1991.
9. Бескровный Л.Г. Отечественная война 1812 года и контрнаступление Кутузова / Послел. Е.В.Тарле. – М.: Изд-во АН СССР, 1951.
10. Бессмертная эпопея. К 175-летию Отечественной войны 1812 года и Освободительной войны 1813 года в Германии / Отв. ред. А.Л.Нарочницкий, Г.Шеель. – М.: Наука, 1988.
11. Буцук А.К. Вітчизняна війна 1812 року і крах наполеонівської імперії. – К., 1959.

О. Федьков

УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА СПІЛКА І ВИБОРИ ДО ІІІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Історія політичних партій в Наддніпрянській Україні та їх роль у формуванні Державних Дум Російської імперії початку ХХ ст. вже знайшла певне відображення в історичній літературі [14-17]. Однак дослідники ще недостатньо з'ясували роль кожної із них, зокрема Української соціал-демократичної Спілки РСДРП, у думських виборчих кампаніях. Дана стаття має на меті охарактеризувати ставлення Спілки до ІІІ Думи, діяльність її партійних організацій під час виборів та їх основні результати.

3 червня 1907 р. за указом імператора Миколи ІІ припинила свою діяльність ІІ Державна Дума. Відбувся так званий третьочервневий переворот. У маніфесті царя про розпуск Думи зазначалося: „Значна частина складу Другої Державної Думи не виправдала Наших сподівань. Не з чистим серцем, не з бажанням зміцнити Росію і покращити її устрій приступили багато надісланих від населення осіб до роботи, а з явним намаганням збільшити смуту і сприяти розкладу держави” [6, 319-320.].

Одночасно було видано „вдосконалене” Положення про вибори до Державної Думи. Вибори до Думи третього скликання, на відміну від двох попередніх, відбувалися за іншою схемою. Новий виборчий закон суттєво обмежив права незаможних верств населення. Особливо це стосувалося селянства, оскільки царський уряд повністю розчарувався в його політичній благонадійності. Число виборщиків, що обиралися селянськими повітовими з'їздами, порівняно з попереднім виборчим законом, зменшувалося вдвічі, а число виборщиків від землевласників збільшувалося [93, 337]. Загалом у Європейській Росії за старим законом селяни обирали 42% виборщиків, землевласники – 31%; міщани і робітники – 27%. За новим законом селяни обирали лише 22,5%, землевласники – більше половини – 50,5%. Число виборщиків від міщан і робітників не змінилося, вони обирали ті самі 27% [93, 339].

Розпуск II Державної Думи та прийняття нового виборчого закону поставили політичні партії Російської імперії перед складною дилемою – як відповісти на такий акт уряду і чи варто брати участь у третій виборах. У липні 1907 року в Фінляндії пройшла III конференція РСДРП, на якій, всупереч настроям частини більшовиків-бойкотистів, було прийнято рішення про участь у думських виборах [96, 222].

Після розпуску II Думи влада діяла надзвичайно рішуче і поставила під контроль політичну ситуацію в країні. Проводилися репресії проти демократичних і, особливо, революційних сил. Вже 3 червня 1907 року начальник Південно-західного охоронного відділення отримав із Департаменту поліції МВС телеграми про необхідність арешту соціал-демократичних депутатів, членів УСД Спілки Сахно, Вовчинського, Гуменко, Федорова та Кирієнка [33, Арк.33-34]. У червні 1907 року жандармами була проведена друга велика „ліквідація” УСД Спілки у зв'язку з розпуском II Думи і переходом урядового табору в наступ. Були захоплені партійні явки та адреси, які дозволили провести арешти в усьому районі її діяльності [56, Арк.27-40, 60]. Після цього удару Спілка опинилася в дуже складному становищі, але не припинила існування [30, Арк.145; 35, Арк.1131]. В спілчанських організаціях перебувало декілька агентів охоранки, що дало можливість жандармам бути обізнаними в усіх їхніх справах [89, 19; 56, Арк.225-228]. Все це створювало атмосферу взаємної недовіри, страху та підозрливості.

Про стан партійних організацій РСДРП та Української соціал-демократичної Спілки у липні 1907 р. свідчить циркулярний лист № 6, виданий ГК. У ньому зазначалося: „підпільне існування наших організацій і, як наслідок, їх закритість, відірваність від місцевого (ГК Спілки – Авт.) і спільного (ЦК РСДРП – Авт.) центрів, слабка поінформованість, врешті недостаток сил і засобів та недосконалість самого організаційного механізму – все це не дозволяє центральному установам [партії] виконувати їхні обов'язки на задовільному рівні” [31, Арк.11]. Головний Комітет робив висновок з такої ситуації: „Все це вимагає пристосування організаційного механізму до нових умов, залучення до роботи нових сил, зміни змісту та методів роботи...” [31, Арк.11]. Ці завдання покладалися на обласний з'їзд, який передбачалося скликати найближчим часом. Він мав створити „гнучкий, рухливий апарат” для ідейного і технічного обслуговування області та розглянути питання про приєднання до Спілки м.Києва та Харківської губернії з м.Харків [31, Арк.11].

Мережа спілківських організацій на середину літа 1907 року охоплювала на Київщині – Сквирсько-Васильківський і Південно-Київський райони, на Волині – I і II Волинські райони, окремий район складало все Поділля, на Чернігівщині було чотири райони (Клинцівський, Глухівський, Конотопський і Південно-Чернігівський з м.Чернігів), до яких прилягала Гомельщина; Полтавщина складала три райони: Полтава з повітом, м.Кременчук з м.Крюковим і решта губернії. В умовах кризи

партії до Спілки тяжіли м.Київ та Харківська губернія [31, Арк.9]. Враховуючи те, що представництво на майбутній спілківський з'їзд здійснювалося за формулою: 1 делегат від 150 членів партії, легко порахувати, якщо на з'їзд надсилалось 32 делегати, то чисельність УСД Спілки на той час складала менше 5000 партійців [31, Арк.11]. Отже, чисельність організації Спілки скоротилася більш ніж на 2000 членів у порівнянні з весною 1907 року. Про скорочення у той час кількості членів спілчанських організацій свідчить той факт, що у Волинській губернії на початку липня 1907 р. Спілка мала 261 члена [31, Арк.11]. Зменшилася чисельність партійних організацій, очевидно, і в інших місцях.

Діяльність Української соціал-демократичної Спілки РСДРП у період реакції ускладнилася. Необхідно було знову повертатися в підпілля, використовуючи переважно нелегальні методи роботи. Одним із основних питань, яке стояло на порядку денному і на яке слід було негайно відповісти, чи повинні соціал-демократи брати участь у виборах до III Державної Думи. Головний Комітет Спілки не став чекати рішення вже згаданої III конференції РСДРП і 11 липня звернувся з циркулярним листом до партійних організацій. У листі були названі два аргументи, які висувалися противниками виборів. По-перше, участь у виборах може освятити, санкціонувати в очах народних мас ту підробку народного представництва, якою є третя Дума, може примусити народні маси думати, ніби РСДРП вважає цю Думу справжнім народним представництвом; по-друге, оскільки новий виборчий закон надає переваги крупним землевласникам і крупній буржуазії, то участь у виборах не може призвести до перемоги наших кандидатів і буде лише марною тратою сил [35, Арк.477].

На це ГК наводив контраргументи. Щодо першого; якщо партія не боялася посягти конституційні ілюзії під час роботи I та II Державних Дум, то ще менше підстав думати, що такі ілюзії породить третя Дума, в якій переважатимуть великі землевласники та промислова буржуазія. На другий аргумент Головний Комітет відповідав тим, що навіть якщо вдасться провести хоча кількох депутатів, то вони використають думську трибуну для викриття її класового характеру. Крім того, спілчани обіцяли використати передвиборчу агітацію для поширення соціал-демократичної програми серед широких народних мас та для їхньої організації [35, Арк.477-477 зв.]. Саме тому „Головний Комітет ... визнавав за необхідне найенергійнішу участь у виборах в третю Думу” [35, Арк.477 зв.].

Згодом Головний Комітет підготував і надіслав в партійні організації циркулярний лист № 5, в якому ще детальніше роз'яснював свою позицію. Потреба такого документа зумовлювалася запитамі місцевих працівників та організацій і необхідністю спрямовувати партійну роботу [31, Арк.10]. В умовах послаблення революційних настроїв пролетаріату та інших соціальних груп та класів, ГК Спілки відзначав, що „участь в процесі виборчої кампанії надасть нам можливість вести широку агітацію в середовищі широких мас за нашу партію, розвивати класову самосвідомість пролетаріату шляхом критики програм і тактики опозиційних та революційних партій, шляхом протиставлення наших програмних вимог з аналогічними інших партій, шляхом з'ясування сутності завдань соціал-демократії” [31, Арк.10]. Результатом успішної виборчої кампанії вбачалося не лише розширення впливу, але й поповнення новими членами існуючих організацій, створення нових. Головний Комітет вказував на виховне значення виборчої кампанії та діяльності депутатів соціал-демократів у Думі. Критикою закону 3 червня та законопроектів, які вносили уряд у реакційній буржуазія, поданням власних законопроектів соціал-демократи будуть викривати реакційну сутність Думи і руйнувати надії на захист нею народних інтересів [31, Арк.10]. Одночасно керівний орган Спілки застерігав від перебільшення значення виборчої кампанії і можливостей обрання

соціал-демократичних депутатів до Державної Думи. Тому він зазначав: „найближчим завданням як в процесі виборчої кампанії, так і в подальшій діяльності є організація широких мас робітників, зміцнення і наших зв'язків з нею. Сюди ми вважаємо за необхідне перенести центр ваги нашої роботи” [31, Арк.10 зв.]. Формами такої організації називалися кооперативи, просвітницькі товариства і, особливо, профспілки. При цьому ГК застерігав, що кооперативи не слід розглядати як яскравий засіб від уз капіталізму, а „засіб організувати широкі маси робітничого класу на ґрунті боротьби з експлуатацією посередників” [31, Арк.10 зв.]. Але головна роль відводилась профспілкам. „Організуючи безпартійні професійні спілки, – зазначалося у циркулярному листі, – об'єднуючи, по можливості, широкі верстви пролетаріату і ставлячи у зв'язок і залежність від них організації інших типів, ми значною мірою застеремо їх від ухилення від класової пролетарської політики, а разом з тим, зміцнивши свій вплив на ці організації мас, будемо мати реальну силу для підтримки у відповідний момент той чи інший революційний виступ” [31, Арк.10 зв.].

Для проведення агітації під час виборів до III Державної Думи Головним Комітетом Української соціал-демократичної Спілки видано декілька листівок. Вони були написані в традиційній для Спілки простій і доступній формі. Прикладом може служити прокламація „До селян” (російською мовою) [43, Арк.1]. Зміст листівки спонукав селян до активних дій, спрямованих на вибори соціал-демократичних депутатів до III Державної Думи.

Однак третя думська виборча кампанія відбувалася в умовах реакції і спілківським організаціям доводилося долати труднощі, пов'язані з жандармсько-поліцейськими „заходами” та з „пільговими” умовами, в яких перебували чорносотенні та праві політичні партії та союзи. Новий виборчий закон суттєво обмежував виборчі права тих соціальних груп суспільства, які складали електорат Української соціал-демократичної Спілки РСДРП, насамперед селян. Чи сподівалася Спілка за таких обставин повторити успіх других думських виборів? Окремі факти засвідчують, що лідери організації усвідомлювали, що добитися цього не вдасться. Тому, думаємо, не випадково в порядок дня майбутнього обласного з'їзду УСД Спілки, початок роботи якого випадав на переддень виборчої кампанії, питання про неї було поставлено восьмим (із десяти запланованих) [31, Арк.11 зв.]. Очевидно, спілчани розуміли, що наступна виборча кампанія не принесе їм успіху, але дозволить ширити соціал-демократичні ідеї в суспільстві, піддавати критиці політику царського уряду.

Певні вагання щодо виборів до Державної Думи спостерігалися в місцевих партійних організаціях. Так, одразу після розпуску II Думи у роботі партійців спостерігалися бойкотистські настрої стосовно третій виборів. Вінницька організація Спілки, наприклад, випустила прокламацію, в якій закликала населення утриматися від участі у виборах до III Думи. Поширення цих прокламацій мало місце у Вінницькому повіті [38, Арк.399-399 зв.]. Проте тактика бойкоту незабаром була відкинута.

Спілка повела активну агітаційну діяльність. В липні 1907 р. було проведено обшук у жительки Вінниці Б.Б. Паукман, яка, за даними жандармів, була активним членом партії. Внаслідок обшуку у неї виявлено листи Головного Комітету Спілки та друкований примірник проекту резолюції про ставлення соціал-демократичної партії до III Державної Думи [39, Арк.1]. Того ж місяця Літинська група Спілки (на Поділлі) випустила гектографовану листівку, в якій закликала обирати до III Державної Думи соціал-демократів. Агітаторами Спілки були жителі м. Теплика Гайсинського повіту М. Рабинович та А. Шнайдер. Вони проводили бесіди з селянами та читали прокламації про вибори до Думи [40, Арк.8]. Поширення таких

листівок було зафіксовано й в інших повітах губернії, зокрема у вересні 1907 р. вони розповсюджувалися у Вінниці [40, Арк.13]. В серпні 1907 р. прокламації Спілки, що закликали до ліквідації існуючого суспільного ладу, було виявлено у с. Байківка Вінницького повіту [38, Арк.24]. В той самий час пропагандистську роботу у Вінницькому повіті проводив Г. Кравчук. У нього було вилучено значну кількість листівок та брошур, серед них такі: „Українська Соціал-Демократична Робітничка партія”, „Розгін Державної Думи”, „В Державній Думі” [48, Арк.480-480 зв.].

Не зважаючи на арешти членів Спілки на Київщині, у Сквирсько-Васильківському районі продовжували діяти партійні комітети в селах Дідівщина, Криве, Лучина, Личі-Раківка, містечках Ходорків та Корнин. Члени вказаних комітетів підтримували зв'язки через районний комітет з Головним Комітетом Спілки. „Починаючи з 12 серпня поточного року, – як зазначалося в повідомленні в Департамент поліції, – стали скликатися в селах і містечках сходки з так званих свідомих селян для обговорення позиції, яку селяни повинні зайняти у зв'язку із виборами до 3-ї Державної Думи” [ДА РФ. – Ф.102 ДП ОВ. – Оп.1907. – Спр.8, ч.1, пр.3., Арк..52]. Виборча кампанія велася на Чернігівщині [ЦДІАУК. – Ф.276. – Оп.1. – Спр.96. –, Арк.3].

Та все ж тиск влади помітно послаблював вплив Української соціал-демократичної Спілки РСДРП в регіоні. Це позначилося і на результатах виборчої кампанії в III Державну Думу; Спілка не провела жодного депутата.

Отже, в умовах наступу реакції Українська соціал-демократична Спілка РСДРП зуміла, не зважаючи на скорочення чисельності партійців, зберегти мережу партійних організацій і продовжити свою роботу. Спілка провела значну теоретичну та організаційну роботу, спрямовану на організацію виборчої кампанії до III Державної Думи. Однак, незважаючи на затрачені зусилля, вона не змогла добитися обрання своїх членів до Думи. Та її робота не виявилася марною; вона продовжила лінію на соціал-демократичне виховання трудящих і зуміла організувати роботу партійних осередків під керівництвом обласного органу – Головного Комітету.

1.Центральний державний історичний архів у м.Києві (далі ЦДІАУК). – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2034.

2.ЦДІАУК. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2041.

3.ЦДІАУК. – Ф.276. – Оп.1. – Спр.66.

4.ЦДІАУК. – Ф.276. – Оп.1. – Спр.96.

5.ЦДІАУК. – Ф.301. – Оп.2. – Спр.20.

6.ЦДІАУК. – Ф.419. – Оп.1. – Спр.5336.

7.ЦДІАУК. – Ф.419. – Оп.1. – Спр.5587

8.ЦДІАУК. – Ф.419. – Оп.1. – Спр.5588.

9.ЦДІАУК. – Ф.838. – Оп.2. – Спр. 862.

10.Державний архів Хмельницької області. – Ф.781. – Оп.1. – Спр.4.

11. Державний архів Російської Федерації (далі ДА РФ). – Ф. 102 ДП ОВ. – Оп. 1907. – Спр. 8. – Ч. 1, пр. 2.

12.ДА РФ. – Ф.102 ДП ОВ. – Оп.1907. – Спр.8, ч.1, пр.3.

13.Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание третье. – СПб. – 1910. – Т.ХХVII.

14.Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Монографія. – К.: Видавництво „Іван Федоров”, 1999.

15.Риш А. Очерки по истории Украинской социал-демократической „Спілки”: – Х.: Пролетарий, 1926.

16.Смирнов А. Ф. Государственная Дума Российской империи 1906-1907 гг.: Историко-правовой очерк. – М.: Книга и бизнес, 1998.

17.Тютюкин С.В. Меньшевизм: страницы истории. – М.: РОССПЭН, 2002.